

SPRAVODAJCA

MESTSKÉHO MÚZEA V RAJCI

2020

NEPOKOJE NA NÁMESTÍ POČAS KRÍZY
na konci 20-tych rokov 20. storočia

Snímka: zbierka mestského múzea

**ANDREJ PAULINY:
VELKÝ MUŽ
Z MALÉHO MESTA**

ČRIEPKY Z KRONIKY RAJCA
14. časť

RAJECKÝ NÁREČOVÝ SLOVNÍK
13. výber: Lexika súvisiaca
s varením a prípravou jedla
2. časť

**NENÁPADNÝ HMYZ
RAJECKEJ DOLINY 6**

**KNIHA NIELEN
O TRADIČNOM ODIEVANÍ**

ČRIEPKY Z KRONIKY RAJCA

14. časť

... LEN ŤAŽKO SA BÁDA PO NAJSTARŠEJ HISTÓRII RAJECKEJ OBLASTI? Nájdené predmety lužicko-sliezskeho typu a popolnicové polia svedčia o prítomnosti Kvádov a Markomanov. Už na začiatku historickej doby prebehli pravdepodobne rôzne sťahovania, ktoré však nie sú presvedčivo doložené. Údolie Rajčanky postupne zarástlo lesmi a v 14. storočí ho bolo potrebné nanovo kolonizovať, hrad nanovo postaviť. Rozdelené priestranstvá sa administratívne stali panstvami a ich správa bol v rukách prívržencov panovníka, ktorí sa nazývali podľa spôsobu západnej Európy *comes*, po slovensky *špán*, *župan*, po maďarsky *ispán*.

ODKRYVANIE POPOLNICOVÉHO HROBU LUŽICKEJ KULTÚRY V LOKALITE CHARUBINA (R. 2007)

... KEDYSI SA TU HOJNE CHOVALI KONE, VOLY, KRAVY ALE NAJMÄ OVCE? Pôsobili tu i veľa mäsiarov, podľa záznamov 20 – 40. Približne od 17. stor. Rajčania prenajímali horské pastviny a horské lúky a rozšírilo sa tzv. valašské zamestnanie, napríklad na Kýčere. Salaše boli zriadené aj pre rajeckých mäsiarov, napr. v doline Baranová. Historické doklady o zamestnaní valachov existujú približne už od r. 1530. V Rajci chovali najmä tmavé (černasté) ovce, lebo sa tu vyrábalo súkno prevažne čiernej farby. Rajčania z tohto súkna nosili sárové papuče, nohavice, hune (haleny). Výroba papúč bola preslávená, preto ich kedysi prezývali aj papučiar.

... AKO SI RAJECKÉ ŽENY UPRAVOVALI VLASY A AKÉ BOLI ICH ĎALŠIE SÚČASTI ODEVU? Týmto nadväzujeme na minuloročnú časť, v ktorej sme priblížili základný odev žien (košeľa, nohavičky, lajblík, spodnica, sukňa, ručník – porov. SMM v Rajci, s. 9). Účesom bol najčastejšie jednoduchý *pútec* – cestička uprostred a vlasy spletené do vrkoča, ktoré si *hornáďmi* zapínali do akéhosi drdola. Na nohách mali obuté súkenné *habatky* – polovičné doma šité papučky zapínané naboku na jednu gombičku. *Štrímfle* boli obyčajne z bavlny a na zimu z ovčej vlny. Prichytávali si ich na nohu čiernou tkaničkou, neskôr gumenou *štrumpadľou*. Papuče sa nosili celý rok, boli čierne, vysoké, celé, spredu šnúrované, na asi 4-centimetrových podpätkoch. Ženy si hlavu prikrývali aj menším bielym kupovaným vlniakom s peknými ozdobami. Počas silnej zimy nosili veľké vlniaky, ktoré mali dookola strapce a zúbky. Rukavice nepoznali, nosili však tzv. *šticle* (*zápästky*), ktoré si sami štrikovali z rôznofarebnej vlny. Neskôr, približne na začiatku 20. storočia sa začali objavovať doma štrikované päťprsté rukavice. Na nákup nosili vzadu zviazanú *zásterku* (*záponku*), ktorá mala jedno vrecko a

V roku 2020 zaznamenávame na stránkach Spravodajcu mestského múzea v Rajci už štrnásty rok histórie rubriky Čriepky z kroniky Rajca. Zaujímavosťou a čitateľmi opät, ako každý rok, nájdete výber informácií a originálnych zápisov z tohto vzácneho spisu, ktorý zachytáva väčšinu toho podstatného, čo sa v Rajci počas jeho existencie udialo.

Viete napríklad, že...

bola z kartúnu (slávnostnejšia z listru), pričom nákup sa dával do záponky. *Šnuptichle* si šili doma, zdobili ich ažúrkou alebo zúbkovým vyšívaním. Od roku 1920 sa objavili krátke vyšívané kožušky. Zámožnejšie ženy nosili *štofové kabanice*.

... JE ČIASŤOČNE OPÍSANÝ I ŽIVOT ZA 1. ČS. REPUBLIKY? V nasledujúcom texte len stručne priblížime život v mestečku z tohto obdobia. Pribudlo viacero židovských obchodov a maďarské firemné tabule nad obchodmi boli nahradené slovenskými. S názvom *Včela* vzniklo prvé konzumné družstvo v Rajci a v Telekovom dome na Pobabštenej ulici naproti domu Rafaela Stanku tiež prvá predajňa Budúcnosť. Obchody však boli väčšinou prázdne. Chýbali

PRESUN NOVÝCH ZVONOV ZO STANICE DO KOSTOLA NA VYSVIACUKU A OSADENIE. V POZADÍ RAJECKÁ SÚKENKA

potraviny, odevy, látky a i. Ceny rapídne stúpili. Preto aj obchodníci, ktorí ešte dajaké zásoby tovaru mali, skrývali ich na dobu, keď ceny budú niekoľkokrát vyššie. Takéto javy vyvolávali u občanov nespokojnosť. Začali fungovať spoločenské organizácie ako odbor Matice slovenskej, Robotnícka telocvičná jednota, Orol, Sokol, Požiarna jednota, Spolok remeselníkov a pod. Rajecká súkenka opäť začala fungovať, postupne vyšla z krízy, no sú zaznamenané aj stávky robotníkov. V roku 1928 bola tuhá zima, voda mrzla aj v studniach. V roku 1929 boli zakúpené zvony, objavili sa žobračanky a bola realizovaná meliorácia rajeckého chotára.

... **KTORÉ BOLI NIEKTORE ZNÁME NOVODOBEJŠIE REMESELNÍCKE RODINY?** Medzi *tkáčov* patrili Kasperovci, Rojikovci a rodina Čerňanských. Tkáčske stavy zhotovoval Ondrej Paulíny Baraník. Ondrej Buček, otec už viackrát spomínaného Floriána Bučku, bol tiež tkáč. Podľa rozprávania F. Bučku jeho otec a tiež iní tkáči s natkaným plátnom putovali pešo do Bánovej ku gazdinám a z Bánovej nosili priadzu na tkanie. V Rajci boli dve mangliarne a aj farbiareň tlačenej látky. Mestečko malo tri väčšie *garbiarske* výrobne – Rosenzweiga, Eiser a Pollaka a menšie patriace Židekovcom, Žilinčikovcom a Šujanškým (Šujanšký bol mimochodom i octár) – títo chodili so svojimi výrobkami koňmo až do Budapešti. **Debnári** (po rajeckej bednári) pracovali u Zelenku v Žiline a medzi najznámejších patrili Juraj Gardian, Ernest Januš, Ladislav Fabana, Karol Stehlík, Jozef Pekara a i. **Kotlárstvo** zastupovali majstri kotlári Uhlárik a Šujanšký (ten mal i kováčsku dielňu). **Kolárske** remeslo reprezentovali najmä Peter Rybárik, Jozef Jarina, Gašpar Paulíny.

... **OBYVATELIA RAJCA ČASTO MYSLELI (I MYSLIA) NA SVOJICH SLÁVNÝCH RODÁKOV?**

Tak napríklad pri spomienke na 151. výročie narodenia Juraja Slotta Rajeckého na radnici v Rajci v roku 1970 Miestny odbor Matice slovenskej v Rajci pripravil literárne pásmo o živote a diele Juraja Slotta Rajeckého, spestrené hudobnými a recitačnými číslami z jeho Básnických spisov. Autorkou projektu bola Anna Jančovičová. Pedagogickú činnosť Slottu ako profesora osvetlil PhDr. Michal Faltin CSs., predseda Matice slovenskej v Žiline. Zdôraznil, aby Rajčania nasledovali Slottu v jeho láske k rodnému Slovensku a všetkému, čo dýcha Slaviansvom. Toto bola jedna z viacerých počt veľkému rodákovi. Medzi tie dávnejšie patrí ocenenie z 9. 9. 1928, vtedy bola Jurajovi Slottovi Rajeckému odhalená pamätná doska na námestí, ktorá dodnes (*takto v kronike; pozn. MS*) zdobí rajeckú radnicu na hlavnom priečelí nad vchodom (*pozn. redakcie: v súčasnosti je umiestnená na mestskom múzeu*). Slávnostným rečníkom bol rajecký rodák Andrej Škrábik, neskorší banskobystrický biskup. Na pamätnej doske je uprostred Slottov reliéf, vľavo nápis: Juraj Slota, r. kat. kňaz, básnik a národný buditeľ, spoluzakladateľ Matice slovenskej a spolku sv. Vojtecha, nar. v Rajci 24. marca 1819, + 4. októbra 1882 vo Voderadoch a úryvok z jeho básne Slovensko.

ODHALENIE PAMÄTNEJ TABULE JURAJOVI SLOTTU RAJECKÉMU V ROKU 1928

TKÁČ PAVOL KASPER Z DLHÉHO RADU V RAJCI

... **PO 2. SVETOVEJ VOJNE ZAČAL PÔSOBIŤ V RAJCI ZVÄZ DROBNOCHOVATEĽOV?** Miestna organizácia Slovenského zväzu drobných chovateľov zvieratstva v Rajci založila svoju organizáciu v roku 1948 pôvodne ako chovatelia poštových holubov. Zakladajúci členovia boli L. Šujanšký, A. Kašjak, J. Hulín, J. Špánik, F. Pekara. Táto organizácia prešla rôznymi reorganizáciami.

Niektorí rajeckej občania ako František Rúčka a Alexander Višňovský sa zaoberali chovom čistokrvných plemien hydiny a boli členmi HO Žilina. Po vzájomnej dohode s výborom Miestneho odboru Československých chovateľov drobného zvieratstva odbor poštových holubov, rozšírila sa táto organizácia o ďalšie odbory a to hydinársky a králikársky. Toto sa udialo koncom roku 1963. Na čele holubiarskeho odboru bol Jozef Buček, králikárskeho a hydinárskeho Alexander Višňovský. Takto sa počet členov Miestneho odboru Československých chovateľov drobného zvieratstva v Rajci rozšíril z 19 na 43. Ich ďalšiu najvýznamnejšiu činnosť si pripomenieme v niektorom z ďalších pokračovaní nášho seriálu.

... **LUDOVÁ ŠKOLA UMENIA V RAJCI BO LA ZALOŽENÁ 1. 9. 1959?**

Riaditeľkou tejto školy sa stala Zdena Pišková, bytom v Rajeckej Tepliciach. Zápasila s mnohými ťažkosťami, ktoré väčšinou zdolávala s vypätím všetkých síl. Vyučovalo sa v obyčajnom rodinnom roľníckom dome na Jánošíkovej ulici. Boli tam skutočne nevhodné podmienky pre takúto prácu. Chýbali učiteľia pre vyučovanie hudby. Spočiatku vyučovala sama. Eminentný záujem o založenie tejto školy mal Vojtech Jakubík, riaditeľ Hudobného konzervatória v Žiline, rodák z Rajca, ktorý posky-

toval všestrannú morálnu pomoc. Na založení Ludovej školy umenia v Rajci mal veľkú zásluhu aj Štefan Paulíny, osvetový inšpektor v Žiline, rodák z Rajca, Mestský národný výbor v Rajci a ďalší osvetoví pracovníci.

... **PREČO VZNIKLI PREZÝVKY?**

O nich sme sa už na stránkach Spravodajcu zmienili a uviedli sme aj zoznam tých, ktoré dlho v Rajci živo fungovali, resp. starí Rajčania ich používajú dodnes. Väčšina obyvateľov mala od dávnych čias popri svojom priezvisku aj nejakú prezývku, tá sa dokonca popri jeho priezvisku uvádzala aj písomne (napr. Huljak *Majbo*, Pecho *Lako* a pod.), o čom svedčia zachované písomné záznamy. Používanie prezývok bolo nutnosťou pre rozlišovanie občanov toho istého mena. Mená prezývok nasvedčujú, že vznikli buď od krstného mena hlavy rodiny, buď od jeho zamestnania alebo sa ňou vyjadrovala niektorá výrazná vlastnosť človeka. Podľa ústneho podania najstarších žijúcich občanov Rajca sa prezývky zväčša dedili, iné vznikli v priebehu posledného storočia, no tých je už menej. Dnes sa už prezývky pri menách neuvádzajú. A práve podľa prezývok je možné s istotou poznať, či ide o starý rajecký rod, lebo tí obyvatelia, ktorí sa do Rajca prisťahovali už prezývky nedostali (Kulman, Wirgha a pod.).

VOJTECH JAKUBÍK

Poznámka: Fakty z kroniky uvádzame tak, ako boli zaznamenané. V niektorých prípadoch zápisy upravujeme (najmä kvôli rozsahu), príp. dopĺňame našimi postrehmi a poznámkami.

PaedDr. Miloslav SMATANA, Csc.,
absolvent Pedagogickej fakulty v Nitre,
pracuje v Jazykovednom ústave SAV v Bratislave
5x snímka: zbierka Mestského múzea v Rajci

NENÁPADNÝ HMYZ RAJECKÉJ DOLINY 6

Príspevok sa zaoberá prieskumom entomofauny (z radu chrobákov – Coleoptera) na vybratých bližšie špecifikovaných lokalitách Rajeckej doliny, ako aj hodnotenie zaujímavých nálezov.

The contribution deals with research of entomofauna (from the order of beetles – Coleoptera) on selected, more precisely specified localities in Rajeca dolina, as well as evaluation of interesting findings.

Mapovanie výskytu hmyzu prebieha v rámci entomofaunistického prieskumu Rajecké doliny vykonávaného na základe Rozhodnutia OU-ZA-OSZP1-2014/03 55/Gs, vydaného Okresným úradom v Žiline, odborom starostlivosti o životné prostredie. Podľa tohto rozhodnutia je možné prizvať aj odborníkov na terénny prieskum a spracovanie výsledkov. Príspevok je pokračovaním série (BLAŽEK 2012, 2013, 2014, 2016, 2017) a zahrnuje výsledky nového prieskumu ako aj nálezy exemplárov staršieho dátá, ktoré sa v minulosti nepodarilo determinovať.

ČÍSELNÉ OZNAČENIE LOKALÍT S NÁZVAMI, ICH GPS SÚRADNICAMI, CHARAKTERISTIKOU A DÁTUMOM NÁLEZU

1. Fačkov, 48.9750 N, 18.5950 E, horská lúka, 20.5.2020
2. Kónská, 49.1120 N, 18.6630 E, pole, 20.3.2020
3. Rajec, 49.0858 N, 18.6320 E, záhrada, 25.4.2012
4. Rajec, 49.0858 N, 18.6320 E, záhrada, 7.8.2013
5. Rajec, 49.0735 N, 18.6454 E, niva potoka, 12.5.2015
6. Rajec, 49.0858 N, 18.6320 E, záhrada, 15.6.2019
7. Rajec, 49.0735 N, 18.6454 E, niva potoka, 17.5.2020
8. Rajec, 49.0858 N, 18.6320 E, záhrada, 7.6.2020
9. Rajecká Lesná, 49.0097 N, 18.6753 E, brehy potoka, 4.10.2013
10. Rajecká Lesná, 49.0440 N, 18.5950 E, niva potoka, 6.6.2020
11. Rajecké Teplice, 49.1342 N, 18.6919 E, skaly, 6.10.2013
12. Rajecké Teplice, 49.1278 N, 18.6792 E, okraj mesta, 28.10.2015
13. Šuja, 49.0673 N, 18.6116 E, niva potoka, 15.3.2019
14. Zbyňov, 49.1278 N, 18.6194 E, lesný porast, 5.10.2013

SÚPIS URČENÝCH DRUHOV

Pri každom druhu je udaná lokalita označená písmenom L a číslom podľa hore uvedeného zoznamu. Sú tu druhy registrované pre Rajeckú dolinu nové, alebo druhy v minulosti už zistené, teraz nájdené na nových lokalitách, ale aj exempláre nájdené v minulosti, ktoré sa doposiaľ nepodarilo určiť. Všetky dokladové exempláre sú uložené v zbierke autora alebo determinátorov.

Attelabidae

Tatianaerhynchites aequatus (Linnaeus, 1767), L3

Bostrichidae

Bostrichus capucinus (Linnaeus, 1758), L6

Brentidae

Taeniapion urticarium (Herbst, 1784), L5

Byrrhidae

Curimopsis austriaca Franz, 1967, L14

Curimus erichsoni Reitter, 1881, L9

Cytilus sericeus (Forster, 1771), L14

Byturidae

Byturus ochraceus (Scriba, 1790), L5

Carabidae

Acupalpus meridianus (Linnaeus, 1760), L2

Anchomenus dorsalis (Pontoppidan, 1763), L2

Bembidion schuppelii Dejean, 1831, L5

Brachinus crepitans (Linnaeus, 1758), L5

Drypta dentata (Rossi, 1790), L6

Lebia chlorocephala (J.J. Hoffmann, 1803), L10

Trechus pilisensis Csiki, 1918, L5

Coccinellidae

Coccinella vigintiduopunctata Linnaeus, 1758, L13

Harmonia axyridis Pallas, 1773, L12

Scymnus rubromaculatus (Goeze, 1777), L13

Curculionidae

Ceutorhynchus obstrictus (Marsham, 1802), L1

Curculio nucum Linnaeus, 1758, L1

Dodecastichus inflatus (Gyllenhal, 1834), L10

Donus ovalis (Boheman, 1842), L10

Nedyus quadrimaculatus (Linnaeus, 1758), L10

Otiorhynchus lirus Schoenherr, 1834, L10

Otiorhynchus winkleri F. Solari, 1937, L11

Phyllobius cloropus (Linnaeus, 1758), L1

Phyllobius oblongus (Linnaeus, 1758), L1

Phyllobius pyri (Linnaeus, 1758), L1

Smicronyx jungermanniae (Reich, 1797), L1

Dasyceridae

Dasycerus sulcatus Brongniart, 1800, L14, L11

Dasytidae

Dasytes coeruleus (De Geer, 1774), L4

Dryopidae

Dryops ernesti Des Gozis, 1886, L5

Erotylidae

Dacne bipustulata (Thunberg, 1781), L5

Geotrupidae

Odonteus armiger (Scopoli, 1772), L8

Heteroceridae

Heterocerus fenestratus (Thunberg, 1784), L4

Hydrophilidae

Cryptopleurum minutum (Fabricius, 1775), L5

Hydrobius fuscipes (Linnaeus, 1758), L6

Chrysomelidae

Altica brevicollis Foudras, 1861, L10

Aphthona pygmaea (Kutschera, 1861), L1

Batophila rubi (Paykull, 1790), L5

Cassida vibex Linnaeus, 1767, L10

Longitarsus suturellus (Duftschmid, 1825), L5

Megabruchidius dorsalis (Fåhræus, 1839), L5

Psylliodes chrysocephalus (Linnaeus, 1758), L5

Latridiidae

Enicmus testaceus (Stephens, 1830), L9

Leiodidae

Agathidium atrum (Paykull, 1798), L9

Melyridae

Anthocomus equestris (Fabricius, 1781), L6

Mycetophagidae

Litargus connexus (Fourcroy, 1785), L3

Nitidulidae

Glischrochilus quadrisignatus (Say, 1835), L7

Scirtidae

Cyphon padi (Linnaeus, 1758), L13

Staphylinidae

Geostiba circellaris (Gravenhorst, 1806), L13

Heterothops dissimilis (Gravenhorst, 1802), L13

Lathrobium longulum Gravenhorst, 1802, L13

Othius punctulatus (Goeze, 1777), L13

Oxygaster acuminata (Stephens, 1832), L12

Paederus schoenherri Czwalińska, 1899, L13

Philonthus laevicollis (Lacordaire, 1835), L13

Rugilus erichsoni (Fauvel, 1867), L13

Rugilus rufipes Germar, 1836, L13

Sepedophilus bipunctatus (Gravenhorst, 1802), L3

Stenus fuscicornis Erichson, 1840, L11

Stenus gracilipes Kraatz, 1858, L9

Thinobius comes Smetana, 1959, L9

Zopheridae

Orthocerus clavicornis (Linnaeus, 1758), L11

Hemiptera Tingidae

Campylosteyra verna (Fallén, 1826), L13

DISKUSIA

Taeniopion urticarium – dĺžka bez nosu 1,9 až 2,3 mm, úzky a pretiahnutý, s tmavým telom a bledými chlčkami. Jedná sa o zriedkavý druh vyskytujúci sa na žihľave.

Orthocerus clavicornis – dĺžka tela 3,2 až 5 mm, sfarbenie čierne, vyskytuje sa na skalách a sporo zarastených, predovšetkým piesočnatých pôdach. Známa je väzba najmä na lišajníky *Peltigera canina* a *Cladonia gracilis*. Je to vzácný a veľmi lokálny druh, nachádzaný v pahorkatinách najmä v teplejších oblastiach SR. Druh je zaradený v Červenom zozname ohrozených druhov v kategórii VU (zraniteľný).

POĎAKOVANIE

Za určenie väčšiny druhov ďakujem známym aj nemenovaným a anonymným odborníkom z portálu www.entoforum.cz a

najmä PETROVI BOŽOVI z Olomouca odborníkovi na čeľade Curculionidae a Chrysomelidae rodu Alticinae a IVOVI TĚTÁLOVI pracovníkovi Zoologického oddělení Západočeského muzea v Plzni, expertovi na čeľaď Carabidae. MUDr. MARIONOVI MANTIČOVI z Hlučína a Bc. JAROSLAVOVI VĚTROVCOVI z Hradca Králové (špecialistovi na čeľaď Coccinellidae) ďakujem za poskytnutie databáz zistených druhov. Bez pomoci všetkých by séria príspevkov nemohla vzniknúť v uvedenom rozsahu.

Literatúra

BLAŽEK R. 2012, 2013, 2014, 2016, 2017: Nenápadný hmyz Rajeckej doliny (časť 1 až 5). *Spravodajca mestského múzea v Rajci*.

Ing. Radomír **BLAŽEK** z Rajca, vyštudoval Fakultu technologickú VUT Gottwaldov – ČR, amatérsky entomológ, člen Slovenskej entomologickej spoločnosti pri SAV Bratislava.

Kontakt: radom.blazek@gmail.com

RAJECKÝ NÁREČOVÝ SLOVNÍK

13. výber: Lexika súvisiaca s varením a jeho prípravou v rajeckom nárečí. 2. ČASŤ: písmená N – Ž

Poznámka 1:

Pôvodní obyvatelia Rajca a blízkeho okolia zaiste ešte i v súčasnosti poznajú nezvyčajné nárečové slová, ktoré by mohli pripravovaný slovník rajeckého nárečia obohatiť. Ak sa medzi čitateľmi nájdú takí, ktorí by mali záujem do slovníka prispieť, prosím, aby sa ozvali písomne či osobne autorovi tohto článku (adresa je v redakcii časopisu). Zdôrazňujeme, že nejde o zámerne pripravovanú výskumnú akciu; je to skôr nepriama výzva záujemcom o nárečie, so zámerom zhromaždiť, prezentovať, a tak uchovať pre súčasné i budúce generácie čo najviac z toho, čo ľud Rajeckej doliny sprevádzalo možno stovky rokov: svojský a nenapodobiteľný, originálny jazykový prejav. **Všetkým, ktorí doteraz prispeli a pomohli slovník obohatiť, srdečne ďakujeme.**

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 2/0126/18 Slovník slovenských nárečí.

nacecac sa i nacucac sa dok. expr. 1. nasýtiť sa cicaním z mliečnych žliaz, napiť sa: *Dobre sa (bábätko) teho mliečka nacucalo* (Rj); *To žriebatko sa potom aj samé nacecalo* (Rj) 2. pejor. opiť sa: *Dobre sa tam šeci nacecali a spievali do rána* (Rj)

nacrkac dok. expr. nadojiť: *Choj a nacrkaj trochu mlieka!* (Ďu)

nákip m. (i ruošťianka, víkiska) kvások do chlebového cesta, náhrada pekárskeho droždia: *nákip* (Či)

naociestka ž. domáce kvasnice zo zvyškov posledného chlebového cesta: *Nao-ciestku dali, to s teho predešlého pečenia ňehali takú buchničku a to sa volalo naociestka* (Rj)

nápravka ž. plnka do koláča: *Z nápravku veru nešanovala, abi bol koláč dobrí* (Či)

nasládli prid. trochu sladký, sladkastý: *Dobrá je (vypálená jablčkovica), hladunká, trochu jakobi nasládli* (Šu)

obar m. vývar z rezancov, základ mliečnej polievky: *Dali obaru a to sa potom dochucovalo* (Rj)

obarec m. jednoduché polievkové jedlo s cestovinovou záväzkou: *Na obed vareli obarec* (Či)

ocet m. tekutý, kyslý prípravok na ochutenie al. konzervovanie potravín, ocot: *Naľej tam aj trochu octu* (Rj)

ogorka ž. druh zeleniny pestovaný pre ze-

lené podlhovasté plody, bot. uhorka (Cucumis); plod tejto rastliny: *A čo ostalo voľné, nasadzel ogorki* (Rj); *Jakási horčina chicela tí ogorki* (Ri)

ochváciac sa dok. hltavo sa najesť (nažrať), a tak si spôsobiť chorobu z presýtenia: *Daj pozor aš sa ňeochváciš, pomali jec!* (Rj); *ochvátení statek* (Či)

ochvat m. (p. i čemer, prichváťeňie) choroba ľudí i zvierat spôsobená zrážaním krvi (po hltavom pití, jedení, žraní): *Bol bi aj ochva_dostal, čo sa teho nažral!* (Či)

oľevrant m. popoludňajšie jedlo, oľovrant: *No a von išiel na oľevrant, išiel sa najesc* (Rj)

omelina ž. 1. omrvina, otrusina: *Samá omelina na stole* (Či) 2. expr. malé množstvo, trocha: *S tolkej omelini sa ňenajeme, choj ešte kúpid!* (Či)

osúch i osúšek m. chlebový pagáč (koláč) z jačmennej al. ražnej múky (obyč. potretý s tvarohom, lekvárom a pod): *Z druhej múki sa napiekli na lopári také veľké osúški* (Rj); *Mi zme osúchi stále piekali* (Či)

páľené s. 1. pálenka, alkohol: *Bolo páľené, víno a gdo ňechcel, dal si pivo* (Rj) 2. zastar. zried. liek, medicína

pampúšek m. fašiangové (príp. svadobné) pečivo, šiška: *Običajno na fašiangi robeli pampúški* (Rj); *Praželi aj pampúški* (Či)

paparútk ž. rastlina, ktorej koreň sa využíval na sladenie, bot. sladík obyčajný (Polypodium vulgare): *paparútk* (Či)

paric nedok. vystavovať účinku pary alebo horúcej vody: *A tam (na koch) sa hrniec*

s tím bvobom dal paric (Rj)

patružľen m. zelenina pestovaná pre vňať a koreň, bot. petržľen (Petroselinum): *Ždi som si ňechala aj na zimu aspoň kúsek hriatki zeleného patružľenu* (Rj); *Ná trochu tam_e aj mrkvi, patružľenu, cibule, cesneku* (Ri)

pažitka ž. cesnakovitá rastlina pestovaná pre chutnú vňať, bot. Allium schoenoprasum: *Pažitku som tež mala vždi v zahradze* (Rj)

pec v spoj. **chľebová pec** (Rj) – pec na pečenie chleba v domácnosti: *Bolo doľežité, abi dobre aj šporág varel, aj trúba piekla a vačinu aj chľebové pece sa robeli* (Rj)

pečka ž. obyč. mn. č. sušené ovocie (najmä jablká, hrušky, slivky): *Bapka ždi mala pečki na šporhli, ohromne to bolo chutné, strašne zme to mali radzi* (Rj)

picovať nedok. expr. veľa (nasilu) jesť, naphávať sa; tlačiť (niečo do niečoho): *Len picujež do seba!* (Či)

pijatika ž. alkohol, pálené: *Čo len tá pijatika už zlého narobela!* (Rj)

podbrušek m. slanina z podbrúšia ošípanej: *podbrušek* (Či)

podľišník m. osúch pečený na kapustnom liste: *Podľišníki bývali aj na obed* (Či)

Snímka: internet

PAPARÚTKA

Snímka: internet

PÚČKI Z MAKOM

pohanka ž. rastlina a jej drobné plody, ktoré slúžia ako krmivo i jedlo, *bot.* pohánka (Fagopyrum): *Bola aj pohanka, to si ešte pomatám* (Rj)

pohosceňie s. jedlá a nápoje ponúknuté hosťom: *Prví uhel keď bol, dala sa svrčinka, to bolo gliechové, také aj pohosceňie* (Rj)

pokazení príd. 1. nefungujúci, poškodený: *Jako si sem prišiel, šag bicikel máš pokazení?!* (Rj) 2. nevhodný na jedenie, nepoživatelný (o jedle, ktoré podľahlo skaze): *Tá poľiečka bola jakási kiselá, musela biťz uš pokazená* (Rj)

polodňe s. 1. čas obeda, poludnie: *Presne keď bolo polodňe zvoňeli* (Či) 2. jedlo v obednom čase, obed: *Ná a na to polodňe kapusti a teho kúba do nej, zemakvoch, ná tag bolo* (Ri); *Každí dzeň jeden nám vozieval polodňe* (Đu)

prichváteňie s. (p. **ochvat**) choroba ľudí i zvierat spôsobená zrážaním krvi (po hltavom pití, jedení, žraní): *Dostal prichváteňie* (Či)

pšeno s. 1. obilnina s drobným guľkovitým žltým zrnom, *bot.* proso (Panicum): *To šetko, rež, pšeno, pohanku, to tí starí ľudzia šetko poznali* (Rj) 2. plod tejto obilniny: *Kašu ze pšena robeli* (Đu)

púček m. *obyč. mn.* č. jedlo z múky podávané s rôznymi posýpkami (makovou, orechovou a p.): *Najračeť zme mali púčki z makom* (Rj)

pupáki i pupáčki m. *pomn.* vianočné jedlo s medom, opekance: *Robeli zme aj pupáki z makom* (Rj); *pupáčki* (Či)

radosník m. svadobný koláč, ktorý nevesta roznášala pozvaným na svadbu: *Radosníki ešte aj fčil robia* (Či)

rajzoví príd. ryžový * **rajzové mlieko** (Či) – riedka ryžová kaša s mliekom, jedlo vhodné pre šestonedielku

rež ž. 1. obilnina s kratšími ostami, *bot.* raž (Secale): *Žito bolo najviac, ale aj rež*

kerisi mali (Rj) 2. zrná tejto obilniny ako základ pri výrobe múky: *Do mlina potom doviezli dve vrecá reže* (Rj) **režní príd.:** *Piekavali režní chlebič* (Rj); *Ostala im režná slama* (Rj)

ruošťianka ž. náhrada za droždie, kvások: *ruošťianka* (Či)

ružiak m. *obyč. mn.* č. sorta zemiakov ružovkastej farby: *Prv bívali aj fčasé zemáki, ružiaki sa volali. Ti sa samé prvé kopali. Boľi také ružové. Dobré boľi, ale tích sa zasadzelo len tag na jedzeňie* (Ri)

Snímka: internet

RUŽIAK

sadlo s. 1. živočíšny tuk: *Sadlo bolo aj na vareňie* (Rj); *Borsučie sadlo bolo vzácne* (Rj) 2. tuk na tučnom človeku: *Ale má teho sadla na sebe!* (Rj) **sad'ielce** s. *zdrob. expr.* • *lehňi a ukladá na sad'ielce* (Či) – odpočívá (po dobrom jedle) a tučne

sad'ielko s. zabíjačkové jedlo: *sad'ielko* (Či)

salát i salat m. 1. zelenina pestovaná pre listy podávané obyčajne ako surové, *bot.* šalát (Lactuca): *Salát sa zarobel z octovú vodu* (Rj) 2. studený príkrm

z rozličných druhov zeleniny, ovocia alebo mäsa, šalát: *zemiakoví salat* (Či)

skisľic sa i skisľec sa dok. *pokazit' sa procesom kvasenia, skysnúť: F_tí_horúčavách sa mu, prádaže, tá poľiečka chitro skisľela* (Rj)

smatana i smatanka ž. najtučnejšia časť mlieka, smotana: *Prstom lízal smatanku zvrchu* (Rj); *smatana na mlieku* (Rj) • *tá voda bola dobrá jako smatanka* (Či) – veľmi chutná na pitie

smažic *nedok.* pripravovať jedlo smažením: *Đe je Svatá Trojica, tam Bistričanki smaželi ti jelítá* (Rj)

sopúch m. malý okrúhly otvor na voľnej pozdĺžnej strane pece, ktorým sa pozoroval práve pečený chlieb: *sopúch* (Či)

stokláska ž. 1. dvojročná lúčna alebo pestovaná rastlina s okolíkmi bielych kvetov, kmín *bot.* rasca (Carum): *Stoklásku si našiel normálne na lúke* (Rj) 2. semienka tejto rastliny používané ako korenina: *A do chleba sa dala aj stokláska* (Rj); *Stokláski zme si nazbierali, aňi si kupovadz ňemusel* (Rj)

sušeňička ž. zemiak upečený v peci: *sušeňička* (Či)

škvareňina ž. jedlo z vajec, praženica: *Ze šetkih vajedz vizbieranih bola škvareňina* (Či)

šporheľt, šporheľ i šporák m. zariadenie (obyč. v kuchyni) na úpravu pokrmov teplom, sporák: *Tam boľi chudáci, spali len tak, hľina bola, mali také biedne poscele a šporheľt* (Rj); *No to bol len koch, to ňebol šporheľ* (Rj); *Bolo doľežitě, abi dobre aj šporág varel, aj trúba piekla a vačinu aj chlebové pece boľi* (Rj)

štricľa ž. podlhovastý chlieb kúpený v obchode: *Ždi som brala aj jednu štricľu z opchodu* (Rj)

štrúdľa ž. múčnik zo zavínutého alebo preloženého cesta s rozličnými plnkami, závin: *Štrúdľe zme hodne piekali, makové, orechové, jabúčkové, kedí čo bolo* (Rj)

šušovica i šošovica ž. 1. strukovitá rastlina, *bot.* šošovica (Lens): *To ja už veru ňeviem, či tu aj šošovica rostala* (Rj)

2. jej drobný okrúhly plod: *Ešče aj tú šušovicu som popreberala, abi sa tam aňi smietko ňedostalo* (Rj) 3. jedlo pripravené z týchto plodov: *Varievala sa vačinu kaša, ale aj fazuľa, šušovica, hrachová kaša* (Ri) 4. *obyč. zdrob. materské znamienko: Mal túto šošovičku nať pupkom, podľa nej ho poznala* (Rj)

tácka ž. podnos na podávanie pokrmov, roznášanie riadu a pod.: *Jedna tácka mi ostala po mamke* (Rj)

TÁCKA A TAŇIERE

taňier *m.* 1. nádoba na podávanie pokrmov; jej obsah: *To mám ešte po prabapke henti pekné taňiere* (Rj); *Zje aj dva taňiere polievky a furt sa obzerá, čo bi si ešte dal* (Rj) 2. olej, kovová platňa v lise na ľanové semeno: *taňier* (Rj)

topárka *ž.* nástroj na mútenie mlieka v dbanke; pohyblivá časť tohto nástroja: *To si žena rozložela a naliala do toho spodňieho vikšieho tej smatánki, no a potom ten vrchní, ale bola na to aj tá topárka treba... To zme tiež robeli. To také koľečko a malo dziérki. To koľečko. A prostrietku bola palica, musela bic. To sa volalo topárka. To koľečko s timi dziérkami malo prostrietku dzierku a tá palica sa tam musela dobre upevniť* (Rj)

trhance *m. pomn.* druh múčneho jedla, trhané halušky: *Aj trhance zme robeli na obed, čo sa rýchlo dalo* (Či)

trúnek *m.* alkoholický nápoj, pálenka: *To sa aj tag volalo, aláž z rumom. To je takí slatki trúnek* (Rj); *Potom rozloželi po stole chľep, trúnek, oplatki, mad* (Zb)

tučeňík *m.* osúch pečený z potlčených prmrznutých zemiakov, ktoré ostali v zime zabudnuté na zemiačnisku: *Piekli sa aj tučeňíki* (Či)

TOPÁRKA (VPRAVO)

túk *m.* nástroj na roztlkanie al. mliaždenie: *S túkom v mažiari som orechi potúkla* (Rj)

tvaruoch *m. zastar. zried.* (častejšie **tvaroch**) výrobok z kyslého mlieka: *Najprf sa natrelo lekvárom alebo sa dal navrch tvaruoch* (Rj)

udziareň *ž.* drevená búdka, v ktorej sa údi mäso, klobásky, slanina a pod.: *Hentam vzadu za šopu som si udziareň postavil* (Rj)

údzic (i **húdzic**) *nedok.* konzervovať (mäso, klobásky, slaninu a p.) dymom: *Klobáski som si sám údzil* (Rj)

ukochňic *dok. expr.* pripraviť varením, uvariť: *Ke com niečo aj ukochňela, navařela, zhrnulí sa, prišlo keré s kravami, keré z husoma, zedlí, a ti si, Anča, var!* (Đu)

záscerka, zásčerečka *ž. zdrob. expr.*: *Pre ňu mala tiež záscerku, ľen takú zásčerečku* (Đu)

zatrepac *dok.* zmiešať dohromady; zahustiť zátrepkou: *Na lokše sa múka zatrepala ze zemiakoma* (Rj); *Nakoňec polievku zatrepali z múku* (Rj)

zátriepka *ž.* múka roztrepaná vo vode, príp. v mlieku na zahusťovanie jedál: *Ja zátriepku múkovú ňerobím, ňiegdó robiť tag, že spraviť a s tím zahuscuje guláš* (Rj)

zmaškrčení *príd.* navyknutý na niečo príjemné, chutné; priberčivý (najmä v jedle): *Čiľ mladí, to je šetko zmaškrčené, ňevie, čo bi chcelo* (Rj)

žebrácky, žebračí *príd.* v spoj. **žebrácka kaša** (Rj), **žebracia kaša** (Či) – zabíjачkové jedlo z ryže, krúpov a uvarených vnútorností

DIEVČATÁ V ČIČMIANSKYCH KROJOCH S VYŠÍVANÝMI „ZÁSCERAMI“

upiesc i upiec *dok.* pripraviť jedlo pečením: *Doňiesla domoch, ná uš to (posúch) upiekli, dali, rozetrelí burginku a už upiekli f takém popole* (Rj); *To bolo s chľebového cesta a sa to rostľapkalo a z lopatu sa dalo na holú pedz upiec preť chľebom* (Rj)

urda *ž. 1.* prirodzene skvasené ovčie mlieko, sladká žinčica: *urda* (Či) 2. tučná vrstva žinčice, ktorá sa spolu so smotanou mútila na maslo: *urda* (Či)

vikiska *ž.* náhrada pekárskeho droždia, kvások do chľebového cesta: *vikiska* (Či)

zásčera *ž.* pracovné oblečenie chrániace najmä prednú časť šiat: *Ženi mali zásčeri alebo aj fertuchi sa povedalo* (Rj)

žemľa *ž.* druh malého pečiva polguľovitého tvaru: *Ftedi za grajčár dostal jednu žemlu* (Rj)

žinčica *ž.* prevarená srvátka z ovčieho mlieka: *A potom dali žinčicu variť, to uš ke cir vibraľi dali to variť a tá žinčica sa musela chocháľat* (Či) * **spodňia žinčica** (Či) – tekutina po vybrání ovčieho syra

žufanka *ž.* naberačka: *Naber si pekňe ze žufanku a ňerozľievaj!* (Rj) ♦ *má do žufanki, už môže iz na vojnu* (Rj) – už je dospelý (podľa vonkajších pohlavných znakov)

žútek *m.* vaječné žltko: *Tri žútki išli na jednu dáfku, ňiegdó dal aj štiri* (Rj)

Pozn. 2: Nasledujúci text nereprezentuje klasické rajecké nárečie. Rozprávačom bol nositeľ jeho modifikovanej podoby, v čase rozprávania predstaviteľ strednej generácie. Typickým znakom je čiastočný ústup podstatných nárečových znakov v špecifických komunikačných situáciách (najmä pri oficiálnych, formálnych a pod. prejavoch).

PRÍPRAVA KLOBÁS

(krátené)

Ono je zásada u klobásek, aby bolo ňie masné, ale chudé meso. Na d'esať kíľ, dajme tomu. No, najlepší pomer je peť kíľ lopatki a peť kíľ boku. Keď zožeňieš takí bok, že je ozaj chudí, no tak ftedí stačí seďem kíľ boku a tri kíľá lopatki. Ale ti boki, vieš, to musíš maď veľkú známosď a tak. No inádz ja to robím tag, že hovorím, vždicki je lepšie ke_cú mesové tí klobáski ako ke_cú masné. Ždicki sú chutnejšie. Teras tú soľ, na kilo mesa dáž dve deká soli. No inádz ja to robím tag, že na d'esať kíľ, tam ide dvaca_dekov soli, teda bi malo ís. Ja dám o jedno deko viacej soli. Dvacadjedna dekov. A potom ide ten cesnek, ide, pravda, dávam na d'esať kíľ tíh dvacatpe_trica_dekov toho cesneku. Tej papriki dáš, ona je dobrá tá, ktorá farbí, tedi nemusíš tag modz dať, no. Lebo paprika tí aš takú chut' ňedodáva. A dávaš tam jeden baľí_koreňia. Koreňie jako zdravé aš tag ňeňi, tagže to stačí ten baľík koreňia. Pól baľíka ščiplavej papriki a také tri-štiri lížički kávové zázvoru mľetého. Ná to fšetko potom pomiešaš. Ja to tag robím, že túto prípravu šetku dávám do misečki a zaľejem vlažnú vodu. Ešče som zabudnúť tú rascu, ale rascu pomľetú. Dobrá je tá po-mľetá rascu. Stokláska. A to sa do misečki fšetko táto príprava dá, aj soľ, zamieša sa riadne a na to maso sa to viľeje. Teras to musíš mieša_tag dlho, aš kím to

meso ňeňi také... tak sa ľahá. Má sa ľahať to meso, vieš. No, namiešaš to a ňehás to aspom, aspom dvanáz hodzin octác. Možež aj dva dňi to ňeha_octá_no. Ale stačí ke_to večer zamiešaž a do rána to na chladnom miest'e ňehás. Tu idze o to, že to sa ci ňemóže aňi skazidz ňiž, lebo to je soľené fšetko. Počas tíh hodzín sa tá aróma, ti pripraví šetko, sa lepšie do toho mesa fpjú. Rozumieš. Ono to prejďe tím mesom. Tagže tá klobáska je potom chutnejšia, no. Tak sa to má správne robi. Ná potom na druhí deň pripravíš si čeriefka, pravda, preiť treba ich riadne, zvonku, znútra. Dávajú brafčové, ja som ke-disi robieval aj z baraňích, také ťenunké, ale to ci bolo také ohromné teš. Lenže ňevího-da je to, že to rýchlo sklo. To ke_ci spravel z d'esať kíľ, lebo s_petnás kíľ, tak to si mal, dzeci-čosi to uschlo. Lebo tieto brafčové sú hrupšie, tagže duchšie im trvá kím vischnú. Ke_cú na vzduchu to morofski visušuje.

Tak a uďeňie. Musí maď uďiareň f_prvém raďe. Drev_o, najľepšie je tvrdé. Ináč... bukové drevo... Sľifka je viňikajúca, hruška je viňikajúca, ale inádz hovorím... bukové drevo. Bukovím drevom to je, suchím, ňesmie bi_mokré. Čeriefka sa prichistajú, nájde sa ňejakí jeden čo tí ľahá mľinek, ňechcem povedať gdo... A tretieho, čo zase ti klobáski porcuje. Natočí, zatočí... Zatočí na také dvaca_centimetrové, aké ů chceš. Dáva sa na palički, opláchnie sa z vodu, to už je taká posledná operácia, to už_e také najľachšie, jak sa povie. Opláchnie vodou, ná ňehá otkvapkať a dá sa tó, móže sa to už dať do tej uďiarne, do zimi. Najľepšie je, keď vimrznú tam. Ono je najľepšie kedz máž dovolenku alebo sobota od rána, čo ja viem, o_těj ósmej keď ih úďž do štvrtej pobeďe. Tó úplne stačí. A f_prvém raďe musíš ti klobáski najrřf zohriať. Kedz máž hrňec, používaš tam_aj pokrřfku. Ja to oprobujem a ke_cú už ťeplé, to značí, že sú osušené. A potom ten dim, ke_cú osušené ten dim lepšie do tej ťeplej klobáski ide. Musia sa usknúť ti klobáski, musia biť ťeplunké. Potom zakrijem ten dekel' a uš ten dim ide do teho. A potom oňi ten dim si nasávajú krásne. A to stačí. Šez až osem hod'ín údiť. Úplne stačí. Ale – ňepretržiťe. Klobáska musí biť tak viúďená, teda ftedi je dobrá klobáska viúďená keď si otkrojíš a zjež a cítiš ti arómi, šetko. Ja_ē preúďená klobáska tedi cítiž iba to úďené.

Rozprával: M. Paprskár
(v čase nahrávky 55-ročný).
Archív autora.

PaedDr. **Miloslav SMATANA**, Csc.,
absolvent Pedagogickej fakulty v Nitre,
pracuje v Jazykovednom ústave SAV
v Bratislave

5x snímka:
zbierka Mestského múzea v Rajci

KNIHA NIELEN O TRADIČNOM ODIEVANÍ

Keď sa však v roku 2010 objavila kniha *Čo vršok prejdeš, iný kraj nájdeš* a s krátkym časovým odstupom aj publikácia *Z vršku do doliny* (2012), ktoré v danej téme mapovali Terchovskú a Rajeckú dolinu, bolo zrejmé, že vedecký cieľ bol postavený na premyslenom pláne a začal sa postupne naplňať. S odstupom ôsmich rokov totiž uzrel svetlo sveta ďalší knižný výstup skúseného a úspešného tandemu autoriek oboch už spomenutých diel, tentoraz s názvom *Z tej doliny na tú* (2020).

Autorky – popredné odborníčky v danej výskumnej oblasti – etnologička, folkloristka Júlia Marcinová a folkloristka Soňa Jamečná pridali k premyslenému plánu nemalý entuziazmus a naplno sa zainteresovali do náročných výskumných úloh. Prvá z nich sa tradičnej kultúre (najmä odevnej) venuje profesionálne vlastne celý svoj život a druhá spoluautorka sa okrem výskumu hmotnej a nehmotnej kultúry venuje od detstva ľudovému spevu a prezentuje sa i výtvarnou umeleckou činnosťou – to nakoniec dokázala i v najnovšej publikácii formou niekoľkých ilustrácií.

Obe na slovo vzaté odborníčky majú veľký zmysel pre detail, čo sa nenápadne prejavilo aj v názvoch doteraz vydaných kníh. Všetky tri diela spájajú vtipné a invenčné pomenovania a tie – ako autorky v úvode najnovšej uvádzajú – „majú určitú metaforickú formou poukazovať na vršky a doliny, ktoré spájajú obce a mestá pod jednotným spoločným názvom horné Považie alebo okres Žilina.“ (s. 8). A tak i názov predstavovanej knihy sa nesie v naznačenom duchu a čitateľ vôbec nemusí „prekladať latu“ (čo pomeno-

MARCINOVÁ, J. – JAMEČNÁ, S.:

Z TEJ DOLINY NA TÚ.

Tradičné odievanie obcí v okolí Žiliny v 1. polovici 20. storočia. Krajské kultúrne stredisko v Žiline. 2020. 182 s.

Keď v roku 2009 vznikla myšlienka spracovať v rámci výskumného projektu tradičné odievanie v 1. polovici 20. storočia v okrese Žilina zdalo sa, že je to úloha takmer nespíniteľná. Značný chronologický odstup od určeného obdobia v zadaní úlohy, predpokladaný nedostatok pôvodných informátorov z tejto doby, geograficko-sociálna rozvetvenosť a originálny etnologický status množstva skúmaných obcí boli len niektoré z faktorov, ktoré naznačovali komplikovanosť bádateľského zámeru.

vane najnovšej knihy implikuje), pretože autorky ho spoľahlivo prevedú, podobne ako v predchádzajúcich monografiách, celým predstavovaným regiónom.

Tentoraz je to bezmála 20 obcí okresu Žilina, ktoré ležia bližšie k okresnému mestu, konkrétne Višňové, Rosina, Lietavská Lúčka, Lietava-Lietavská Závadka, Podhorie, Brezany, Hôrky, Bitarová, Ovčiarsko, Peklina, Paština Závada, Hričovské Podhradie, Dolný Hričov, Horný Hričov, Svederník, Divina a Divinka-Lalinok. Týmto činom sa doplnia mozaika celej žilinskej oblasti o ďalší cenný kameň čo spolu s predtým zmapovanými dolinami Terchovskou a Rajeckou tvorí mimoriadne cenný a nezastupiteľný príspevok ku celkovému obrazu v oblasti historického odievania pre celú severozápadnú časť Slovenska. Bádateľkám sa podarilo v sérii troch publikácií predstaviť informácie o odevu z viac ako 50 obcí okresu Žilina zachované z podania informátorov (výskumy v r. 2009 – 2019), presvedčivo doplnené o údaje z miestnych kroník, obecných monografií a tiež údajmi z výskumných správ a fotografickým materiálom z pamäťových inštitúcií.

To, s akou ľahkosťou a očarujúcim účinkom pôsobí i tretie dielo celej série však neznamená, že práca na ňom bola jednoduchá. V osvedčenej línii (po metodologickej i formálnej stránke) postupujú autorky aj pri tvorbe najnovšej publikácie. Ich práca prebiehala v dvoch etapách a je nesporné (ako samé signalizujú), že ku konečnému výsledku sa nebolo ľahké dopracovať.

Niektoré z aspektov náročnosti projektu sme naznačili už v úvode a aj bádateľky poukazujú na komplikovanosť výskumu, v ktorom jeho výsledky nemožno považovať sa vyčerpávajúce „pretože viaceré otázky nevedeli zodpovedať ani samotní informátori“ (s. 179). Hovoria o absencii niektorých informácií (v porovnaní s predchádzajúcimi monografiami), naznačujú príčinu ich nedostatku a potvrdzujú dôvody skoršieho a rýchlejšieho zániku tradičného odievania v danej oblasti (vysťahovalectvo, zmena sociálneho statusu – vznik robotníckej triedy, blízkosť priemyselných centier – Žilina, Lietavská Lúčka a pod.). Napriek tomu je potrebné zdôrazniť, že sa im podarilo presvedčivo prezentovať dôkazy o výskyte tradičného odevu na opisovanom území v danom období a že aj súčasní informátori disponujú aspoň čiastočnými vedomosťami o jeho formách.

Z tej doliny na tú

Tradičné odievanie v obciach okolia Žiliny v 1. polovici 20. storočia

Júlia Marcinová, Soňa Jamečná

Lietava a Lietavská Závadka

„Ten Lietavský zámeček na polnkej rýbnici...“

Z histórie obce

Uzemie, na ktorom sa nachádza dnešná obec Lietava a jej súčasťou Lietavčok Závadka, bolo na základe výskytov archeologických nálezní obývané už asi od 1500 rokov p. n. l. Územie v strednej dobe bronzovej, Chocim (nález jerny sa tu nachádzal vznesení) a ďalšie vzedy, ktoré pozostávajú z niekoľkých a-tak-ko-ko v strednej dobe. Čas Lietavu mali dva oblasť odstavu: na Záhrade, Lietava a Záhrade do Ra-za a odstavu na juh k Durnovi. Opäť táto časť v Rajeckej oblasti (ale súlen na Prádku). Najmä na záhrade zmene, ako sa obec nachádzala v roku 1216, v roku 1218, kedy tento územie spravoval Matúš Čák Trenčiansky. Ďalšie roky 1332 - 1337 osmestujú toto územie ako „Pozemky obce Lietava“ (časť Lietava a Lietavky. Z územného výpisu, čo sa v tom období bolo na území Lietavy fare a zrejme aj náleža k mestskému pozemkovému. V roku 1396 sa už spomína ako „prezbitu Lietava“ v rámci prípadov ich o hnoje, ktoré boli územie pripadajúce k Lietavskému hradu. Hrad Lietava bol najvýznamnejším hradným komplexom v oblasti a jeho najvyšším miestom bola pevnosť patrná medzi Thuranyami. V roku 1538 usadzovali (ale aj ďalších) usadlosti. Územie sa v rokoch 1683, 1685 a 1821 premenilo chodcom a správcami. (Krajčovič 2003) Prá sa spomína zjednotenie k Lietavskému Záhradku po roku 1300. Počas zloženej záber, keď na mapu, ktorú zdieľajú hnoje na území obce.

Dobrá kopieľka v 40. rokoch 20. storočia (Lietava, archív Oľgy Dvorníkové)

Hradu. S nim sa v chrbtici usadil Dnyta (ale) - Hubocin (aj dvanásť obľúbil, Chodák (ale) Chodák), Anetka (aj kopieľka). Samotný hrad (ale). Tento smeri rozšíril územie aj o iné. Najmä patrná obce zjednotením rodného (Mätnavcom a Samoborcom) (Zjednová 2002, s. 79). Najmä v čase obce bolo v roku 1938 (ale) Za-vedia, v rokoch 1927 - 1948 Samobor Závadka, od roku 1949 do roku Lietavská Závadka. (Zjednová 2002) Ob-saťsa Lietava a Závadky za žilní prevažne poľnohospodárstvom, venovali sa chovu dobytka, oviec a sčie. Obzvlášť bolo slávne, ktorým 16. storočia

44 Z vzhľadu do doľny

Teoreticky a odborne zasvätený úvod predstavovanej publikácie informuje čitateľa nielen o pozadí príčin rôznorodosti ľudového odevu na Slovensku, ale vysvetľuje i základné pojmy z tejto oblasti výskumu ako *kroj*, *tradičný odev*, *ľudový odev* a *polokroj*; popri tom ozrejmujú a vyčleňujú podmienky (najmä geografické, hospodárske, ekonomické, spoločenské a kultúrne), ktoré sa podieľali v jednotlivých lokalitách na formovaní odevu a jeho nesmiernej rôznorodosti. Autorky považujú za dôležité objasniť základnú terminológiu pretože – ako uvádzajú – „v súčasnom folkloristickom dianí a vôbec medzi laickou verejnosťou je najpoužívanejším termínom na označenie tak tradičného ako aj novovytvoreného odevu na scéne kroj“, a to oproti spojeniam tradičný odev, ľudový odev, polokroj alebo kostým, ktorých pravý význam nie je všeobecne zrejмый (porov. na s. 9).

Okrem týchto zásadných konštatácií hneď v úvode nájdeme aj ďalšiu zaujímavú časť – poznatky a zdôvodnenia autoriek o dôvodoch zániku tradičného odevu v skúmaných lokalitách. Je nesporné, že i tieto názory prispievajú k lepšiemu pochopeniu vývinu a smerovania tradičného odievania a ozrejmujú príčiny či dôvody jeho postupných premien až do súčasnosti, prípadne – ako je v terajšej dobe moderné – dôvodov návratu k pôvodným formám odevov a tradíciám folklóru všeobecne.

Hneď na prvý pohľad si čitateľ nemôže nevšimnúť pre autorky typický zmysel pre detail. Aj v najnovšej knihe sa dokázali doslova pohrať s textom približujúcim jednotlivé lokality. Tak napríklad pod názvami obcí (ktorých opis tvorí vlastne jednotlivé kapitoly knihy) sú uvádzané krátke citáty, príp. úryvky z piesní (sú zachovanými podstatných nárečových znakov) charakterizujúce tú ktorú dedinu, čo pôsobí veľmi sviežo a dáva celej publikácii priťažlivý rozmer, napr.: „Ten hričovský kosceliček, kolo neho čierny les, keď ja taje pōjdzem, pozerac sa budzem, čo robí má milá dnes...“ (Dolný Hričov, s. 112).

Uvedené konštatovanie je však len malým príkladom hladkej čitateľnosti textu, v ktorom nachádzame množstvo nosných informácií, erudovaných poznatkov, ale aj odľahčujúcich momentov a pasáží.

Pozorný vnímateľ textu si ľahko všimne fakt, ktorý sme naznačili už vyššie, že totiž bádatelky zostali pri výskume a jeho interpretácii v podobe priťažlivého knižného výstupu verne svojim metodologickým i formálnym postupom. Podobne ako v predchádzajúcom diele je každej obci venovaná samostatná stať rozvrhnutá do prakticky rovnakej štruktúry: v úvode každej kapitoly (textu o obci) sa máme možnosť dozvedieť všetko podstatné o opisovanej lokalite, napr. jej stručnú históriu, polohu, vývin pomenovania názvu obce, najdôležitejšie oblasti činnosti obyvateľstva, vierovyznanie,

vystaľovalectvo, základné demografické údaje a pod. Podstatnú časť však vždy tvorí opis tradičného odevu, nasleduje ženský odev, vo väčšine prípadov aj hygiena a starostlivosť oň (porov. napr. takýto opis z Paštinej Závady na s. 99, príp. z Dolného Hričova na s. 114 a i.), úprava hlavy (účesy), mužský odev a napokon opis detského odevu od narodenia až po dospelosť. Každú kapitolu (opis obce) uzatvára stručná zmienka o pretrvávaní tradícií a o miestnych folklórnych kolektívoch v súčasnosti.

V rámci každej časti (obce) sú vyzdvihnuté aj niektoré špecifiká týkajúce sa napríklad sviatočných odevov: „Sviatočné boli zdobené drobnou krížikovou výšivkou geometrických tvarov, aj technikou vyšívania na *kostky* v modrej a červenej farbe, na pleciah a tiež na leme okolo hrdla. Tam sa viazali tenkou tkaničkou na mašličku. V pôste a smútku nosili výšivky v čiernej farbe. „A mi ich vyšiješ, keď dobre vidíš“ – takto si navzájom želali hovorievali.“ (s. 61). Aj uvedená citácia je dôkazom detailného prístupu ku spracovávanému výskumnému materiálu.

Osobitné kapitoly v závere knihy završujú prechádzku po obciach výstižným prehľadom o odievaní počas jedinečných udalostí v živote človeka akými sú svadba a úmrtie, resp. pohreb. V častiach o svadobných a smútočných odevoch autorky postupne a súhrnne vyzdvihli podstatné špecifiká tej ktorej obce počas týchto mimoriadnych príležitostí.

Tradičný svadobný odev analyzovali v úzkom spojení s komplexným svadobným zvykoslovím, v ktorom práve odev má svoje explicitné miesto. Doložené sú mnohé svadobné zvyky a okrem iného sa napríklad dozvedáme, že prípravy na svadbu sa kedysi odohrávali dlhodobo, svadobná hostina a súvisiace udalosti trvali 3 až 7 dní a že predpísané špecifiká mali nielen odev nevesty a ženicha, ale aj všetkých účastníkov svadobnej družiny (družbov, družičiek, starejšej, starejšieho, svatov a pod.).

Aj fakty o smútočnom odevu dokážu zaujať a poučiť už aj tým, že v tradičnej kultúre celocierny alebo sčasti čierny odev nebol vždy používaný len ako symbol truchliaceho človeka, ale tiež i o tom, v ktorých ďalších štyroch prípadoch sa mohol ešte využívať (porov. na s. 166). Za smútočnú farbu odevu sa v minulosti dokonca považovala biela farba a takýto odev mohli okrem bielych výšiviek zdobiť aj čierne výšivky (porov. s. 166). Samostatné state doplnené množstvom zvykoslovných obrazov pri úmrtí človeka patria opisom odevu do truhly a smútočnému odevu pozostalých.

Z vyššie uvedených informácií vyplýva, že autorky ponúkajú vo svojich opisoch viaceré podstatné rozdiely v tradičnom odievaní v jednotlivých obciach a navyše, často sa dozvedáme o príčinách takýchto odlišností. Konkrétne detailné opisy umožňujú čitateľovi porovnávať a analyzovať všetky podstatné diferencie medzi prezentovanými súčasťami väčšiny tradičných odevov v konkrétnych lokalitách.

Čitateľsky zaujímavými pasážami sú zmienky o kedysi prísne tabuizovaných záležitostiach, napríklad: „Keď mali ženy „svoje dni“, tak skôr, ako si obliekli vrchnú sukňu, obliekali si ešte spodnú červenú alebo tmavomodrú flanelovú – flanerovú sukňu bez ži-vôtika, ktorú si viazali v páse šnórečkami. Takúto sukňu si buď zväzovali medzi nohami alebo nechali voľne spustenú.“ (porov. s. 16, s. 61). Alebo o špeciálnom poslaní ženských vlasov a ich úpravy, lebo práve vlasy sa kedysi pokladali za jeden z najdôležitejších prvkov, ktoré – aj keď nie priamo – mohli byť kľúčovým momentom výberu budúceho partnera: „Vravela mi stará mamka, že si pestovala dlhé vlasy, lebo sa to vtedy tak chlapcom páčilo. Kerému sa kerá ľúbela, len ju za tie vrchole pociahal, k sebe priciahol a už bola láska. Vtedy menej stačelo.“ (Informátorka, s. 83).

Na iných miestach nechýbajú užitočné postrehy, rady a skúsenosti: „Ľan sa chodil máčať do Sudovej na jarok. „Niekoľko len na rose rosil, no krajšie bolo máčané.“ Kto netkal doma, dával si tkať k susedom alebo k svojej rodine: „Oni nám to otkali, keď sme doma netkali.“ (Božena Frátriková, s. 81).

Informácie neraz súvisia s praktickými činnosťami, napr. výpoveď o plátených šatkách tuho škrobených domácim škrobom: „Niektoré ženy si ich sťahovali dopredu tváre, aby im v lete tienili: „Lepšie nám to tak bolo do tváre, aspoň sme neohoreli od slnka“ (Antónia Ballayová, s. 123), no často vypovedajú aj o neľahkom postavení občajných ľudí. Jedna z informátoriek z obce Divina spomínala „že pri stavbe domu mala len jednu sukňu, v ktorej cez deň robila, večer ju oprala a ráno si ju znovu obliekla“ (s. 142).

Neoceniteľné a čitateľsky pritažlivé sú celé úryvky približujúce bežné súdobe každodenné zvyklosti, napr. spôsob obúvania, resp. vyzúvania v domácnosti: „Kedysi sa aj tak nevyzúvalo. Jedny topánky boli uložené, ďalšie na nohách. Dakedy na konci 40. rokov mali sme takú drevenú dlážku. V sobotu sa dlážka odhrla, zakryla sa papierom a po ňom sa chodilo. V nedeľu sa dal papier dolu, aby sme chodili po čistej, lebo sa to na nedeľu tak patrilo. Potom sa len pozametalo a zas sa chodilo celý týždeň po dlážke,

topánky sa nevyzúvali!“ (Anna Ďurošková, s. 23); „V lete chodievali ženy bosé a obuv používali len pri návšteve kostola a, samozrejme, v chladnom počasí. Krpce a čižmy si už ženy nepamätajú ani z rozprávania. Zachovali sa však informácie o súkenných kapcoch, ktorých spodná časť sa vyrábala z hrubej kože a siahali po kolená: „Mame som ich zbrala na venek a mama ma z nimi potom vydrala!“ (Mária Hubočanová; porov. s. 83)

Naznačené sú i sociálne či ekonomické väzby v rámci blízkej oblasti: „Súkno si dávali vyrobiť do Rajca a odtiaľ ho dovážali do Paštinej Závady a okolia.“ (s. 101), a tiež postrehy informátoriek o najnovšej prichádzajúcej súdobe móde (napr. o skladaných plisovaných sukniach nižšie kolien): „To boli také moderné, ako v meste nosili! Aj v Bytči, aj v Žiline, to tie dievky tak už chodili, my sme šli kupovať topánky, videli sme, čo je nové v móde a hneď sme chceli aj my, nebudeme horšie!“ (Emília Cigánková, s. 115).

Všetky uvedené údaje poskytujú cenný materiál pre odborníkov viacerých vedných oblastí, pričom za samostatnú zmienku stoja nárečové slová, ktoré sú mimoriadne cenným zdrojom údajov pre dialektológov. Sú to predovšetkým nárečové slová prinášajúce cenné informácie o pomenovaní oblečenia ale aj iných reálií, napríklad *štikeraj*, *šorc*, *podvika*, *zápona*, *delinky*, *bubiko*, *cvilihuzne*, *rubáč*, *cipolek*, *šmihle*, *ganiér*, *podzľniček* atď., pričom niektoré názvy môžu mať v jednotlivých dedinách svoje špeciálne znenie. Význam nárečových slov býva niekedy vysvetlený priamo v texte: „Dĺžka šorca musela byc do poly lýscia!“ (lýtka) (s. 152) a i.

Obhatením sú špecifické vysvetlenia niektorých nárečových pomenovaní súčastí odevov, porov. napríklad poznámku k slovu *obojok*: „Terminologicky správny pojem je *obalok*, ktorý znamená všítie látky do obalku. V nárečovom slovníku obce sa toto slovo zamieňa za *obojok*, ktorým je v tradičnom odevu označené zdobenie

Dolný Hričov

„Ten hričovský koscelič, kolo neho čierne les, keď ja taje pôjdzem, pozorac sa buzdem, čo robi má milá dnes...“

Z histórie obce

Obec sa nachádza v Býčianskej kotlině, užší na ravnine v údolí Váhu a sčítajú na kopcoch, ktoré ju okraňujú. Spadným územím sa na území Hričova, Zimkova, Lehoty, Čerčanova, Páštinej Závady a Hričovskej Podhradie. Prvá písomná zmienka o obecí Hričov pochádza z roku 1298. V spomenom listine zo 7. apríla 1292 je uvedené, že k hričovskému (späť z nariadených hričov) na Páštinej partií osady Doby Hričov, Hričov, Čerčanova a Páštinej. Táto hričov je prvá oblasť osídlená národnými ľuďmi, že ide o prvú historickú zmienku o národnej obci v obci Dolný Hričov. Takmer o 15. storočí bolo opodstatnené vojenskými úradníkmi. Prvá písomná zmienka o obci Dolný Hričov pochádza z roku 1516, a 17. storočí bolo Hričovské panstvo v rúk Hričovcov a po nich nasledoval majiteľ Čerčanova. Z hričov sa pomaly odvíjalo usídlenie. V období rokov 1688 - 1693 obec vznikla svojím vlastným územím po roku 1688 za obce Čerčanova. Dôvodom bolo vybudovanie železnicou. Dôvodom bolo vybudovanie železnicou. Prvá písomná zmienka o obci Dolný Hričov pochádza z roku 1688, a 17. storočí bolo Hričovské panstvo v rúk Hričovcov a po nich nasledoval majiteľ Čerčanova. Z hričov sa pomaly odvíjalo usídlenie. V období rokov 1688 - 1693 obec vznikla svojím vlastným územím po roku 1688 za obce Čerčanova. Dôvodom bolo vybudovanie železnicou. Dôvodom bolo vybudovanie železnicou.

Foto z roku 1912, obec 20. storočia, obec Dolný Hričov

1867 - 1943 obec vznikla svojím vlastným územím po roku 1688 za obce Čerčanova. Dôvodom bolo vybudovanie železnicou. Dôvodom bolo vybudovanie železnicou. Prvá písomná zmienka o obci Dolný Hričov pochádza z roku 1688, a 17. storočí bolo Hričovské panstvo v rúk Hričovcov a po nich nasledoval majiteľ Čerčanova. Z hričov sa pomaly odvíjalo usídlenie. V období rokov 1688 - 1693 obec vznikla svojím vlastným územím po roku 1688 za obce Čerčanova. Dôvodom bolo vybudovanie železnicou. Dôvodom bolo vybudovanie železnicou.

112 Z vísky do doliny

okolo krčného otvoru rukávov“ (s. 109); na s. 145 sa zasa dozvieme, čo sa kedysi nazývalo *džobák* a i. Avšak podstatné z hľadiska významu využitých nárečových lexém je stručný nárečový slovníček v závere knihy. Neupriamuje sa iba na výrazy z oblasti odievania, uvádza i niektoré slová patriace do iných vecných oblastí komunikácie (*babicaľa*, *brocok*, *bučnik*, *cipolek chleba*, *krajček*, *mladoženiak*, *od úroku*, *pasák*, *priezory*, *šif*, *zvárky* a i.). Záujemca o nárečie ale i laik sa tak dobre orientuje v texte aj v prípade použitia nevhodných nárečových pomenovaní.

Okrem približenia významov nárečových lexém ponúkajú autorky i ďalšie (vo viacerých prípadoch zásadné) informácie podstatné pre dialektológov či sociolingvistov typu: „Príchodom prvých učiteľov do dediny žiaci začali hrať detské divadlá, rozprávali mákko a v nárečí im blízkom – „džekali“ . (s. 86).

Celkovú atmosféru publikácie zvýrazňujú originálne nárečové výpovede informátorov s cennými faktografickými údajmi: „Chodzel tu aj taký Lacný Jožko, tak sme ho volali! Chodzel tu po dzedzinách a tak isto aj handrári chodzeli. Kedz dačo už nemali, šli sme na jarmoky do Žiliny alebo Rajca. Tam sme si aj čizmy kupovali, aj iné ozdoby.“ (Margita Ondáková, s. 14).

Samostatným bonusom je vysvetlenie niektorých techník spracovania surovín či odevného materiálu, ktoré tiež môže mať v jednotlivých dedinách svoj osobitný význam (porov. napr. *drugovanie*, s. 13), poznatky o tamojších remeselníkoch (napr. *irchároch* alebo *kožušníkoch*, s. 77) a tiež spôsob použitia niektorých (ozdobných) súčastí odievania (porov. napr. poznámku na s. 144 ako sa nosili zo skla fúkané koráliky tzv. *pacierky* a i.). Opisy z textu rozširujú autorky vo viacerých prípadoch formou podrobných poznámok pod čiarou (porov. napr. na s. 145 poznámku o *prestieradle*), čím dostáva čitateľ presnú a nadštandardnú informáciu o niektorých opisovaných predmetoch, výrobkoch či reáliách.

Autorkám sa podarilo sprostredkovať relevantné údaje, ktoré dokresľujú podstatné súvislosti priamo aj nepriamo súvisiace s odievaním, a to napríklad z výskumu Slovenskej akadémie vied v niektorých z opisovaných obcí (napr. výskum Jána Podoláka v r. 1965), z miestnych a školských zápisov kroník (napr. Obecná kronika Divina, porov. s. 139, školská kronika z Ovčarska, porov. s. 90 – 91, zápisy v školskej kronike z obce Svederník o súkennej továrni v Žiline, porov. s. 137 atď.), čím vzniká takmer komplexný pohľad na opisovanú problematiku.

Za osobitnú zmienku stojí výtvarná a grafická spracovanie knihy. Bohatý fotografický materiál výdatne dopĺňa nielen jednotlivé charakteristiky odevov, ale aj spôsoby úpravy ženských účesov a tiež významné udalosti, budovy, miesta a pod. v opisovaných lokalitách. Snímky síce primárne zachytávajú odev v jednotlivých obciach, no prinášajú so sebou aj dobovú atmosféru, napr. z prvého svätého prijímania, poľných prác, z nedeľného odpočinku, stavu obce po ničivom požiari, vodného mlyna a iné.

V prípade nedostatku dôveryhodných informácií od pamätníkov využívajú autorky rekonštrukciu časti odevu podľa dobových fotografií a naopak (porov. napr. *lajblík*, s. 107) – takýto postup sa spoľahlivo osvedčil aj v ich predchádzajúcich knižných prácach. Dobové fotografie tak nenapĺňajú iba estetické rozmary publikácie ale sú i odborné funkčné.

Historické fotografie (najstaršie zo začiatku minulého storočia) ale i novodobšie snímky s popismi plasticky približujú ducha prezentovanej doby. Ich autormi sú napr. Ján Podolák, Igor Grossman, Samuel Winkler, niektoré pochádzajú zo zbierok Považského múzea (autorom je poväčšine Emil Stráňai), ale aj z etnografického múzea v Budapešti (fotograf Eszter Kerék); o reprofoto starších fotiek sa postarala Anna Kucharčíková. Vari najčastejšie však pochádzajú snímky z archívov ich majiteľov – miestnych obyvateľov, predovšetkým informátorov z jednotlivých obcí – ale aj z vlastných výskumov autoriek knihy. Jej výtvarnú stránku osviežujú výstižné ilustrácie z ruky Sone Jamečnej a nákresy vyšiviek autorky M. Maršinovej.

Prechádzku (slovnú i vizuálnu) po prezentovaných obciach a predstavenie odevov na mimoriadne príležitosti uzatvára v závere knihy už spomenutý prehľad najfrekvencovanejších nárečových slov (v podobe stručného slovníčka), zoznam použitej literatúry, ktorý mimochodom, napovedá aký mnohosppektrálny záber faktov dokázali autorky pretažiť do svojho diela, záverečné slovo autoriek, zoznamy inštitúcií, ktoré prispeli pri vydaní publikácie archívnym, textovým a fotografickým materiálom a napokon zoznam informátorov.

Niektoré formálne (pováčšine gramatické lapsusy) nenarúšajú celkový dojem z diela, dominuje vedecká akribia, minuciózne spracovanie výskumného materiálu a ústretovosť smerom k čitateľovi.

Reprezentatívna publikácia Z tej doliny na tú je predovšetkým o tradíciam odievania, ale nielen o ňom. Prináša i kvantum etnografických, folkloristických, historických, lingvistických, encyklopedických a ďalších informácií venovaných danej problematike a skúmanému územiu. Neobyčajne bohatý a cennými informáciami popretkávaný text priam vyzýva na opätovné listovanie v knihe. Autorkám sa tak podaril ďalší husársky kúsok: vo svojom „záchrannom“ výskume (ako ho samé nazývajú) dokázali priniesť jednoznačné a vzácne dôkazy o materiálnej kultúre našich predkov zo skúmaného územia a cenné informácie pre súčasníkov, a to nielen pre odborníkov zo širokého spektra vedných disciplín, ale aj pre laických záujemcov z radov širokej verejnosti.

PaedDr. Miloslav SMATANA, Csc.,
absolvent Pedagogickej fakulty v Nitre,
pracuje v Jazykovednom ústave
SAV v Bratislave

ANDREJ PAULINY - VEĽKÝ MUŽ Z MALÉHO MESTA

Andrej Pauliny, SDB

rajecký rodák
kňaz salezián, významný grafik,
redaktor, tvorca slovenskej
exilovej knihy, pedagóg, fotograf
(* 21. 3. 1925 – † 2. 5. 2005)

Vznik projektu

Projekt o donovi Andrejovi Paulinym, ktorý mal za cieľ opätovne zviditeľniť jeho život a dielo, iniciovali nám Rajčanom nepriamym spôsobom na prelome rokov 2017/2018 v zahraničí. (Bližšie informácie o tom, ako k tomu došlo, je možné si prečítať v knihe *Veľký muž z malého mesta*). V zahraničí je totiž jeho meno naozaj známe, prežil tu 42 rokov svojho života a bol tu veľmi uznávaný.

Na základe tohto podnetu sa sformovala skupina dobrovoľníkov. Boli sme v kontakte so *Slovenskou katolíckou misiou v Paríži*, ktorú vedie Mons. Imrich Tóth, s Rímom (*Slovenský dom v Ríme*), kde don Andrej dlho pôsobil. Taktiež sme kontaktovali saleziánov a rodinu. Zistili sme, že v marci 2020 bude i výročie – 95 rokov od narodenia otca Andreja, a tak sme chceli podniknúť aktivity vedúce k tomuto dňu. Nasledovali návštevy na mestskom a farskom úrade, kde sme predstavili náš predbežný projekt.

Materiál od ľudí sa nám začal zhromažďovať hlavne po tom, ako sme vložili prílohu do Farského listu na Veľkú noc 2019. Ľudia nosili množstvo listov, pohľadníc, pozdravov, obrazov, nechýbali diapozitívy – filmíky, ktoré Andrej Pauliny vytvoril, svedectvá od jeho priateľov a výstrižky z novin a časopisov.

AKTIVITY PRE VEREJNOSŤ

V máji sa uskutočnila prvá akcia pre verejnosť s názvom *O živote a diele Andreja Paulinyho*. Na Mestskom úrade v Rajci ju viedol hosť Dr. Jozef M. Rydlo. Stretnutie pokračovalo svätou omšou v Kostole sv. Ladislava, kde osobnú skúsenosť s rajeckým rodákom v Ríme prerozprával don Štefan Turanský. Na záver bol priestor i na diskusiu. Don Tocký nám v nej zo svojich spomienok priblížil prechod cez rieku Moravu, keď utekal s rozdielom dvoch rokov podobne ako don Pauliny do exilu.

Druhou aktivitou bolo otvorenie mesačnej výstavy v októbri 2019 vo výstavnej sieni Radnice v Rajci venovanej výberu grafických diel, fotografiám a korešpondencii dona Andreja Paulinyho. Vernisáž viedla historička umenia PhDr. Aleňa Piatrová, PhD. Pri tejto príleži-

losti bol vytvorený i bulletin o donovi Andrejovi, ktorý sa v budúcnosti môže ponúkať turistom alebo návštevníkom Rajca. Pre deti sme pripravili interaktívny súťažný pracovný list. Zo škôl sme čakali vyššiu účasť, aby sme oslovili hlavne tých mladších, ktorí si na otca Andreja Paulinyho už nemôžu pamätať, ale to sa úplne nepodarilo.

Veríme však, že pre deti a mládež, ako i pre ostatných, bude dostatočným zdrojom informácií tretia časť nášho projektu – informačná tabuľa, ktorá je umiestnená na múre pri Kostole sv. Ladislava v Rajci a kniha *Veľký muž z malého mesta*, ktorá vyšla práve k 95. výročiu jeho narodenia – v marci 2020. Kniha má formu zborníka, píšú sem napr. jeho žiaci, sestra ale i odborníci na tému umenie či jeho spolurodáci a tí, ktorých inšpiroval.

Tabuľa i knižka zachytávajú to, čo sa nám podarilo odokryť počas celého trvania projektu. V nasledujúcej časti si môžete prečítať krátky súhrn týchto informácií:

RODINA

Otec sa volal Pavol, narodil sa v r. 1903. Mama Anna, rodená Jakubiková od Miháľkov, tak ich prezývali, sa narodila v r. 1902. Kedysi to boli slávni murári. Rodičia sa zobrali 24. mája v roku 1924. Po sobášii prišla mama bývať k otcovi do rodičovského domu ku svokrovcom. Tento dom sa nachádza na Nádražnej ulici, oproti Klubu dôchodcov, tam otec s mamou doopatrovali rodičov.

Prvorodený syn, brat Andrej, sa im narodil v roku 1925, potom o rok neskôr v roku 1926 sestra Mária. O šesť rokov neskôr v roku 1930 sa narodil brat Valér a najmladšia dcéra Magdaléna sa narodila v roku 1937.

ŠTÚDIUM

Po skončení ZŠ v Rajci pokračoval na gymnáziu v Šaštíne a Trnave. Do Šaštína sa vrátil na pedagogickú prax a po nej začal študovať v roku 1949 za kňaza – saleziána dona Bosca v Žiari nad Hronom. Inšpirovali ho aj rajeckí rodáci – saleziáni Anton Jančovič a Jozef Jantoška. Komunistický režim ho však počas tzv. „Barbarskej noci“ 13.-14. apríla 1950 spolu s ostatnými študentmi teológie uväznil a nútil zmeniť svoje rozhodnutie.

ÚTEK DO EXILU

O pol roka neskôr 22.10.1950 sa mu podarilo spolu s ďalšími mladšími saleziánmi pričinením Františka Revesa a bl. Titusa Zemanu utiecť cez Moravu a rakúsko-talianske hranice v Alpách. Takto sa po dvoch týždňoch dostali do Turína. Tu mohol slobodne pokračovať v štúdiu za kňaza a v tvorbe pre Slovensko.

Snímka: Súkromný archív rodiny

**RODIČIA DONA
ANDREJA PAULINYHO**

Snímka: Slavomír Kalma

**DISKUSIA PO PREDNÁŠKE O ŽIVOTE A DIELE A. PAULINYHO
ZLAVA: DON ŠTEFAN TURANSKÝ, DON JÁN TOCKÝ**

Snímka: Súkromný archív rodiny

ANDREJ PAULINY VPRAVO DOLE – ASISTENT – PEDAGOGICKÁ PRAX V ŠAŠTÍNE V SALEZIÁNSKOM ÚSTAVE 1946 – 1949

Podrobnejšie si na svoj útek spomína takto:

„Keď som 1. septembra 1949 nastúpil do seminára, vtedajší komunistický režim už pripravoval likvidáciu rehoľných domov, ktorá prebehla z 13. na 14. apríla 1950 – počas tzv. barbárskej noci. Najprv sme boli všetci slovenskí saleziáni sústredení v Šaštíne, potom o desať dní znova barbársky odvezení do Podolínca a iných sústreďovacích táborov. V Šaštíne nás mladších nútili, aby sme slobodne podpísali vyhlásenie, že odchádzame z rehole. My sme sa však slobodne rozhodli neodísť. Vtedy som sa začal veľmi modliť, aby som saleziánske a rehoľné povolanie nikdy nezradil. Po piatich mesiacoch som bol preložený na „prevýchovu“ do Pezinka, odkiaľ som sa výnimočne na pár dní dostal k rodičom do Rajca. Práve vtedy som sa dozvedel, že skupina mladších saleziánov pričinením Františka Revesa a blahoslaveného Titusa Zemana sa chystá tajne utiecť za hranice, a tak som sa pridal k nim.

Z 22. na 23. októbra 1950 sme sa po veľkom a nebezpečnom prekročení Moravy dostali do rakúskej dedinky, kde sa nás ujali obetaví ľudia. Po dvoch týždňoch putovania Rakúskom a celonočnom zdolávaní alpského priesmyku vo výške 2500 m n. m. sme sa dostali do Talianska. Dňa 4. novembra sme mohli pokľaknúť v Bazilike Panny Márie Pomocnice kresťanov v Turíne a ďakovať jej a donovi Boscovi za ochranu a pomoc.“

TURÍN (1950 – 1970)

V Turíne prijal kňazské svätenie 1. júla 1953, hoci na Slovensku mohla byť odslúžená primičná sv. omša až o 16 rokov neskôr 20.7. 1969 pri krátkodobom uvoľnení režimu.

V tomto talianskom meste taktiež študoval pedagogiku a katechetiku (1953-1955), v ktorej sa stal expertom a pozývali ho prednášať na medzinárodné fóra do Milána, Florencie, Benátok...

Už na gymnáziu sa prejavil jeho talent na kreslenie, ktorý postupne rozvíjal, hoci nikdy neštudoval grafiku. V Turíne pokračuje v kreslení ilustrácií do rôznych časopisov, stal sa dokonca redaktorom rozšíreného talianskeho časopisu *Meridiano 12*.

Pracoval tu aj pre filmovú spoločnosť – audiovizuálne centrum *Filmine Don Bosco*. Počas dvanástich rokov prešlo jeho rukami vyše 400 krátkych filmov s rôznymi námetmi. Vychádzali vo všetkých svetových jazykoch, tiež v jazyku slovenskom.

2x snímka: Súkromný archív rodiny

PRIMÍCIE TURÍN...

... PRIMÍCIE RAJEC O 16 ROKOV NESKÔR

RÍM (1970 – 1992)

Slovenský Ústav sv. Cyrila a Metoda

V čase komunizmu na Slovensku nebolo jednoduché dostať sa ku náboženskej literatúre. Knihy boli často len pašované napr. cez Poľsko. Ale ako je možné, že hoci prichádzali zo zahraničia, boli po slovensky?

Práve v Ríme bola zriadená v roku 1963 inštitúcia s názvom *Slovenský Ústav sv. Cyrila a Metoda*. (Dnes *Slovenský dom v Ríme*). Viedli ju saleziáni. Vydávali tu i tisícky kníh pre Slovákov, ktoré sa ku nám tajne posielali. Don Andrej bol hlavný grafik, ktorý v tomto vydavateľstve navrhoval obal – titulku skoro každej knihy a ilustroval prevažne básnické zbierky svojich spolupracovníkov – Gorazda Zvonického, Andreja Žarnova, Mikuláša Šprinca...

Snímka: Súkromný archív rodiny

12 ROKOV PRACOVAL AKO VEDÚCI AUDIOVIZUÁLNEHO ODDELENIA V TURÍNE

Ku *Slovenskému Ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme* (SÚCM) patrilo aj *Slovenské gymnázium Antona Bernoláka*, ktoré malo tiež názov *Malý seminár pri SÚCM*. V roku 1970 sa tu Andrej Pauliny stal riaditeľom a vyučoval náboženstvo, dejepis, sociológiu, kreslenie a estetiku.

Okrem toho tu bol Andrej Pauliny 16 rokov redaktorom časopisu *Slovenské hlasy z Ríma*, ktoré tiež distribuovali z Talianska ku nám. Takisto nahrával množstvo relácií cez *Vatikánsky rozhlas*. Tisícky rodín zo Slovenska ho takto mohli počúvať.

Keď dostal výnimočne povolenie prísť na pár dní na Slovensko, rád čerpal námety pre svoju tvorbu v rodnom kraji. Často navštívil Kunerad, Rajeckú Lesnú alebo Čičmany a potom rozvíjal vo svojich ilustráciách folklórny motív.

Tvorca slovenskej exilovej knihy

Don Andrej okrem ilustrovania kníh iných autorov, ilustroval a písal vlastné knihy. Pre deti pripravil zbierky vianočných legiend

Snímka: Súkromný archív rodiny

POHLADNICA: SLOVENSKÝ ÚSTAV SVÄTÝCH CYRILA A METODA V RÍME, KDE PŔSOBIL 22 ROKOV

Plamienky (1987), Vetvičky (1989) a Iskričky (1984), v ktorých úvode sa napríklad prihovára: „vám slovenské deti predkladám túto publikáciu...“; úspešnou bola tiež knižka o živote sv. Jána Bosca *Nebol to len sen* (1982). Z katechetických kníh to boli napr. *Krst nášho dieťaťa* (1974), *Otázky dneška* (1977); o svätých *Vedeli sa obetovať* (1977)...

DOMA NA SLOVENSKU (1992 – 2005)

Po páde komunizmu sa don Andrej spolu s ďalšími vrátil späť do našej už slobodnej krajiny. Bolo to 15. septembra 1992. Učil na *Gymnázium sv. Jána Bosca* v Šaštine. Založil a niekoľko rokov redigoval náboženský časopis *Mariánske zvony*, ktorý sa neskôr zlúčil s časopisom *Don Bosco dnes*. Pokračoval v tvorbe ilustrácií a v písaní kníh pre mládež: *Pokračovatelia dedičstva* (1995), *V nasadení života* (1995), *Vitazstvá mladých* (1995), *Kariéra svätých* (1996)...

Prednášal predovšetkým o Turínskom plátne, prekladal texty zo slovenčiny do taliančiny, aj k beatifikačnému procesu bl. Zdenky Schelingovej. Publikoval do miestnych periodík. Navrhol logo deťskému speváckemu zboru Konvalinky, taktiež vitráže do Kostola v Ďurčinej...

Pri príležitosti 800. výročia 1. písomnej zmienky mesta Rajec mu bola v roku 1993 udeľená hodnosť „Čestný občan Mesta Rajec.“

ZAÚJÍMAVOSTI:

- Andrej Pauliny tvoril pre Slovensko 42 rokov zo zahraničia,
- taliansky mesačník Meridiano 12, ktorý don Andrej redigoval, mal rozsah 120 strán a vychádzal v počte 200 tisíc výtlačkov,
- počas 15-tich rokov spolupráce s Vatikánskym rozhlasom vytvoril pre Slovákov takmer 600 pätnásťminútových vysielaní,
- ilustroval dokonca i známu modlitebnú knižku *Od srdca k srdcu*, ktorá sa nájde snáď v každej domácnosti.

Veríme, že sme našim projektom načreli aspoň čiastočne do hĺbky života a diela Andreja Paulinyho, SDB a priblížili ho ostatným. Je, samozrejme, mnoho spôsobov, ako si meno nášho významného rodáka oživiť ešte viac. Mesto Rajec by mohlo napríklad prijať výzvu založenia *Memoriálu Andreja Paulinyho knižnej grafiky*. Na Slovensku nemáme žiadnu takúto súťaž, a tak by sa Rajec mohol stať prvým priebojníkom. Taktiež by mohla byť po ňom

pomenovaná ulica v našom meste. Školy si podľa jeho mena môžu nazvať učebňu – bol expertom naozaj mnohých oblastí. Saleziáni by mohli nanovo vydať niektoré jeho diela, napríklad vianočné legendy, ktoré sú stále aktuálne. Pri príležitosti 100. výročia jeho narodenia je možnosť navrhnuť poštovú známku z jeho ilustrácií, alebo by mohol vyjsť kalendár s výberom jeho výtvarných diel.

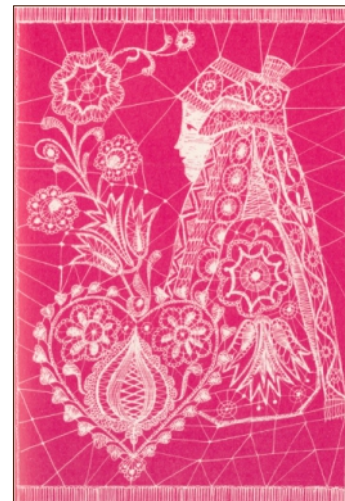
Sme vďační donovi Andrejovi za obrovský prúd darov, ktoré rozvíjal a nechal prúdiť do našej vlasti, hoci bol nútený kvôli politickému režimu zotrvať takmer polstoročie ďaleko od svojho domova.

Rajec má mnoho veľkých mien a my máme nádej, že tento náš projekt je len začiatkom rozpačtávania sa na veľké osobnosti, ktoré z nášho mesta pochádzajú. A čoskoro možno niekto začne písať ďalší príbeh...

Za organizačný tím
Alena Rybárová

ILUSTRÁCIA V KNIHE
OD ALOJZA ONDREJKU:
SYMBOLOM K VEČNEJ
PRAVDE A KRÁSE (1985)

ILUSTRÁCIA KU ZBIERKE
SONETY O KRÁSE
OD MIKULÁŠA ŠPRINCA
(1976)

SLOVENSKÉ HLASY Z RÍMA
REDIGOVAL 16 ROKOV
(SLOVENSKÉ HLASY Z RÍMA, 1991)

ZDROJE:

- TÓTH, Imrich (ed.). *Živého ma nedostanete! Spomienky Františka Revesa*. Prešov: Michal Vaško – Vydavateľstvo, 2. rozšírené vydanie, 2018
- NÁHALKA, Štefan. 1973. *Pamätnica Slovenského Ústavu sv. Cyrila a Metoda*. Rím: Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1973
- RYDLO, Jozef M.: *Vydavateľské dielo Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme 1963 – 1988* Rím: Slov. ústav sv. Cyrila a Metoda, 1989
- HRABOVEC, Emília a kol. *Slovenský ústav svätých Cyrila a Metoda v Ríme (1963-2013)*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2015
- HRABOVEC, Emília. 2017. *Slovenskí kňazi a rehoľníci z troch výprav Titusa Zemana v cudzine*. In: SLEPČAN, Peter. *Neodpočívaj, pomáhaj*. Bratislava: Dobrá kniha, Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta UK, 2017
- časopisy: *Don Bosco dnes*, *Slovenské hlasy z Ríma*, *Mariánske zvony*
  - internet: ZVARA, Pavol. 2019. *Slovenský dom v Ríme je ako vianočný dar*. In: URL: <<https://www.katolickenoviny.sk/tema/categor/v/tema/article/slovensky-dom-v-rime-je-ako-vianocny-dar.xhtml>> [cit. 2019-12-31]
  - osobné rozhovory s Magdalénou Jančovičovou – sestrou dona Andreja Paulinyho, s jeho priateľmi a žiakmi